

УДК 159.922.73:159.942

DOI <https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2024-3-11>

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ПРОЯВУ ТРИВОЖНОСТІ ДИТИНИ В РОДИННОМУ ПРОСТОРІ

Шевченко Наталія Федорівна,

доктор психологічних наук, професор кафедри психології

Запорізького національного університету

ORCID ID: 0000-0002-5297-6588

Scopus-Author ID: 57210214638

Кучинова Наталя Миколаївна,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри соціально-гуманітарної підготовки та психології

Західнодонбаського інституту Приватного акціонерного товариства

«Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна академія управління персоналом»

ORCID ID: 0000-0003-1461-9157

У статті представлено результати емпіричного дослідження психологічних чинників прояву тривожності дитини в родинному просторі. Актуальність дослідження зумовлена визначальним впливом родинного простору на емоційний стан та психічний розвиток дитини. Родина виступає ключовим фактором формування почуття безпеки та стабільності, що є важливим для запобігання та зниження рівня тривожності. Тривожність визначено як властивість особистості, що характеризується внутрішнім неспокоєм, пов'язаним з прогнозуванням невдачі, небезпекою або очікуванням чогось важливого в умовах невизначеності. Тривожність впливає на емоційну, поведінкову і когнітивну сфери життєдіяльності людини, змінюючи її продуктивність. В досліджуваних дітей молодшого шкільного віку діагностовано значний рівень тривожності. Основні характеристики такого рівня тривожності включають: емоційні прояви, такі як підвищена нервозність, часто без видимої причини, страхи та фобії, надмірні або непропорційні ситуації, сльозливість і плаксивість, чутливість до невдач та критики. Встановлено, що для більшості досліджуваних батьків (матерів) характерний демократичний стиль виховання, який характеризується балансом між контролем і свободою, де батьки встановлюють чіткі правила та очікування, але при цьому підтримують відкриту комунікацію, розуміння і повагу до думок та почуттів дитини. За даними діагностики, на високому рівні в батьків виражені такі стилі батьківського ставлення, як: кооперація, симбіоз, авторитарна гіперсоціалізація. На середньому рівні (з тенденцією до високого) проявляється тип ставлення прийняття. На низькому рівні знаходяться «відкидання» та «маленький невдаха». Загальний показник сімейної тривожності характеризується значним рівнем прояву, тобто досліджувані батьки відчувають значний рівень відповідальності за благополуччя сім'ї, часто вважаючи, що від їхніх зусиль залежить стан справ у родині. За результатами кореляційного аналізу припущення про те, що прояв тривожності дитини в родинному просторі зумовлюється комплексом психологічних чинників (стиль виховання, тип батьківського ставлення, тривожність в родині), було підтверджено.

Ключові слова: тривожність, стиль виховання, тип батьківського ставлення, молодший шкільний вік, сімейна тривожність.

Shevchenko Nataliia, Kuchynova Natalya. Psychological factors of a child's anxiety manifestation in the family area

The article presents results of an empirical study of the psychological factors of a child's anxiety manifestation in the family space. The relevance of the study is determined by the considerable influence of the family space on the emotional state and mental development of a child. The family is a key factor in the formation of a sense of security and stability, which is important for preventing and reducing the level of anxiety. Anxiety has been defined as a personality trait characterized by inner restlessness associated with the anticipation of failure, danger, or anticipation of something important in the face of uncertainty. Anxiety affects the emotional, behavioral and cognitive spheres of a person's life, changing his or her productivity. A significant level of anxiety has been diagnosed in the studied children of primary school age. The main characteristics of this level of anxiety include:

emotional manifestations such as increased nervousness, often for no apparent reason, fears and phobias, excessive or disproportionate situations, tearfulness and whininess, sensitivity to failure and criticism. It was established that the majority of the parents (mothers) studied have a democratic parenting style characterized by a balance between control and freedom, where parents set clear rules and expectations, but at the same time support open communication, understanding and respect for the child's thoughts and feelings. According to diagnostic data, at a high level, such styles of parental attitude are expressed in parents as: cooperation, symbiosis, authoritarian hypersocialization. At a medium level (with a tendency to high) there is acceptance as a style of parental attitude. At the low level are styles of rejection and a little loser. The general indicator of family anxiety is characterized by a significant level of manifestation, i.e. the studied parents feel a significant level of responsibility for the well-being of the family, often believing that the state of affairs in the family depends on their efforts. According to the results of the correlation analysis, the assumption that the manifestation of the child's anxiety in the family space is caused by a complex of psychological factors (parenting style, type of parental attitude, anxiety in the family) has been confirmed.

Key words: anxiety, parenting style, type of parental attitude, primary school age, family anxiety.

Вступ

Актуальність дослідження визначається нестабільністю та непередбачуваністю життя, появою нових соціальних викликів та глобальними змінами у суспільстві, які впливають на всі аспекти життєдіяльності людини. Економічні, політичні та соціальні зміни стимулюють активізацію ресурсів, підвищують активність та рівень свободи особистості, але водночас призводять до збільшення агресії, конфліктності та напруженості у взаєминах. Це також стосується відносин в родинному просторі, коли родичі та батьки, застосовуючи неефективні методи виховання, транслують свої негативні емоції на дітей. Такий підхід до виховання може спричинити формування тривожності, дратівливості, агресивності та акцентуації характеру, а також перетворення цих рис у життєвий стиль молодшої особистості. В цілому, від взаємин в родинному просторі залежить нервово-психічне та моральне здоров'я дитини.

Враховуючи вищезазначене, актуальності набуває проблема психологічних чинників прояву тривожності дитини в родинному просторі. Тривожність у дітей може мати різні прояви, від незначних до серйозних, і великою мірою залежить від атмосфери, що панує в сімейному середовищі. Перш за все, родинний простір є місцем, де дитина відчуває свою безпеку і захищеність; якщо в сім'ї панує спокій та гармонія, дитина відчуває себе захищеною і має відчуття стабільності. Крім того, родинний простір формує основи для соціальної адаптації дитини; якщо у сім'ї відсутня підтримка та розуміння, дитина може почувати себе непевною в соціальних взаємодіях та відчувати тривожність при зустрічах з новими людьми або в нових ситуаціях. Крім того, важливо враховувати виховний стиль батьків у визначенні рівня тривожності дитини. В ситуації, коли батьки демонструють суворість, критику та контроль, це може викликати у дитини тривожність внаслідок страху перед покаранням або неприйняттям. Створення сприятливого та позитивного середовища, де панує любов, підтримка та розуміння, може значно зменшити прояви тривожності у дитини та сприяти її психологічному розвитку.

В психологічній науці проблема тривожності та негативних переживань особистості висвітлена в роботах вітчизняних (О. Басенко, Г. Гулько, (М. Папуча, О. Саннікова, О. Складенко, Т. Титаренко, М. Шпак та ін.) та зарубіжних (Г. Крайг, Ч. Спілбергер, Е. Фром, К. Хорні, Х. Хекхаузен та ін.) дослідників.

Науковцями вивчалися психологічні особливості негативних переживань у молодших школярів (Г. Гуд), вплив тривоги та тривожності на емоційний стан школяра (Н. Сургунд, В. Баля), тривожність молодших школярів як одна з детермінант шкільних страхів у молодшому шкільному віці (О. Складенко), особливості розвитку емоційної сфери молодших школярів (М. Шпак).

Водночас аналіз наукової літератури з обраної проблематики засвідчив дефіцит праць, у яких досліджувалися б психологічні чинники прояву тривожності дитини у зв'язку вихованням у родинному просторі.

Мета статті – представити результати емпіричного дослідження психологічних чинників прояву тривожності дитини в родинному просторі.

Матеріали та методи

В основу дослідження покладено *припущення* про те, що прояв тривожності дитини в родинному просторі зумовлюється комплексом психологічних чинників (стиль виховання, тип батьківського ставлення, тривожність в родині).

Дослідження проводилося на базі Запорізької гімназії № 8. В дослідженні взяли участь 24 дитини молодшого шкільного віку (7–8 років), а також 24 батьків (матерів).

Психодіагностичний інструментарій склали такі методики: «Тест тривожності» (Р. Темл, М. Доркі, В. Амен) [3], «Тест батьківського ставлення» [2]; методика «Стилі виховання» [2]; опитувальник «Аналіз сімейної тривоги» [6].

Результати

Теоретичний аналіз дозволив виокремити три основні підходи до розуміння феномену тривожності [1; 5; 7; 8; 11; 14; 15]. По-перше, тривожність розглядається як відносно стійка індивідуальна психологічна особливість або риса темпераменту, яка визначає готовність відчувати особистісну тривожність, параметри стану тривоги та форми поведінки для подолання цих станів. По-друге, тривожність є послідовністю когнітивних, поведінкових та афективних реакцій, що активізуються під впливом стресових факторів. По-третє, тривожність трактується як негативний психологічний стан, що виникає внаслідок негативного очікування щодо майбутнього в емоціогенній ситуації.

У нашому дослідженні ми розглядаємо тривожність як властивість особистості, що характеризується внутрішнім неспокоєм, пов'язаним з прогнозуванням невдачі, небезпекою або очікуванням чогось важливого в умовах невизначеності. Тривожність впливає на емоційну, поведінкову і когнітивну сфери життєдіяльності людини, змінюючи її продуктивність.

Одним з ключових факторів, що впливають на формування тривожності у дитячому віці, є сім'я як перша соціальна група, з якою взаємодіє дитина. На формування тривожності, акцентуованих рис характеру та пов'язаних з ними поведінки у дітей, є негативний емоційний клімат у сім'ї. Надмірно суворе покарання, повний контроль або його відсутність, поблажливий стиль виховання, або ж байдужість сприяють формуванню тривожності дитини [4; 12; 13]. Зазначене дозволяє визначити стиль сімейного виховання та тип батьківського ставлення в якості чинників тривожності дитини молодшого шкільного віку. Окрім стилю батьківського виховання, такий чинник, як особистісна тривожність батьків, впливає на негативні переживання в молодших школярів.

Окрім цього, сімейна тривожність може значно впливати на тривожність дитини. Так, діти копіюють поведінку батьків, сприймаючи тривожність як норму; напружена емоційна атмосфера в сім'ї підвищує дитячий стрес. Батьки можуть передавати тривожні уявлення, формуючи страх перед новими ситуаціями. Крім цього, тривожні батьки можуть застосовувати надмірний контроль або бути занадто поблажливими, що заважає дитині вчитися долати труднощі [1; 9; 10].

На основі теоретичного аналізу наукової літератури та з урахуванням соціальної ситуації розвитку в молодшому шкільному віці було обґрунтовано комплекс психологічних чинників прояву тривожності дитини в родинному просторі. До зазначених чинників віднесено: стиль виховання, тип батьківського ставлення, тривожність в родині.

Перейдемо до аналізу результатів дослідження психологічних чинників прояву тривожності дитини в родинному просторі.

За допомогою методики «Тест тривожності» (Р. Темл, М. Доркі, В. Амен) ми діагностували рівень тривожності дітей. Згідно з отриманими даними, для більшості досліджуваних дітей молодшого шкільного віку характерний значний рівень тривожності (M=6,51 балів; 45,83% досліджуваних). Значний (вищий за середній) рівень тривожності у дітей молодшого шкіль-

ного віку характеризується низкою специфічних ознак і проявів, які можуть впливати на їхнє психологічне та соціальне функціонування. Основні характеристики такого рівня тривожності включають: емоційні прояви, такі як підвищена нервозність, часто без видимої причини, страхи та фобії, надмірні або непропорційні ситуації, сльозливість і плаксивість, чутливість до невдач та критики; поведінкові прояви, включаючи уникнення певних ситуацій або діяльності, що викликають тривогу, надмірну старанність і прагнення до досконалості, що супроводжується страхом зробити помилку; фізичні прояви, як-от часті скарги на головний біль, біль у животі, нудоту, особливо перед важливими подіями, проблеми зі сном, труднощі з засинанням, часті пробудження, нічні кошмари; когнітивні прояви, такі як негативні думки про себе, свої здібності, відсутність впевненості у власних силах, проблеми з увагою і зосередженістю на навчальних завданнях, що може негативно впливати на успішність; соціальні прояви, що включають труднощі у взаємодії з однолітками, сором'язливість, уникання соціальних контактів, проблеми у відносинах з вчителями та батьками через тривожність. Такий рівень тривожності може суттєво впливати на загальний розвиток дитини, її навчання та соціальні взаємодії.

Для 41,67% досліджуваних характерний середній рівень тривожності. Середній рівень тривожності у дітей молодшого шкільного віку проявляється у помірних емоційних, поведінкових, фізичних, когнітивних та соціальних ознаках. Діти можуть періодично нервувати у стресових ситуаціях, відчувати незначні страхи щодо школи чи спілкування. Вони інколи уникають дискомфорту, але загалом беруть участь у заходах. Фізично це може проявлятися як головний біль чи біль у животі перед важливими подіями. Епізодичні негативні думки про свої здібності не заважають їм зосереджуватися на навчанні, а сором'язливість не перешкоджає встановленню дружніх стосунків.

В найменшій кількості респондентів (4,17%) діагностовано низький рівень тривожності. Низький рівень тривожності у дітей молодшого шкільного віку характеризується стабільним емоційним станом, впевненістю в собі та відсутністю значних страхів. Вони легко адаптуються, рідко відчувають стрес, проявляючи спокій навіть у складних ситуаціях. Такі діти активно беруть участь у шкільних та позашкільних заходах, легко спілкуються з однолітками і дорослими. Вони не скаржаться на соматичні симптоми, зосереджені на навчанні, впевнені у своїх силах і не мають негативних думок про себе. Низький рівень тривожності сприяє гармонійному розвитку, успішному навчанню та позитивним соціальним взаємодіям.

В 8,33% дітей виявлено високий рівень тривожності. Високий рівень тривожності проявляється через інтенсивні емоційні, поведінкові, фізичні, когнітивні та соціальні ознаки, що суттєво впливають на повсякденне життя та розвиток дітей. Емоційні прояви включають постійну нервозність, часті та сильні страхи і фобії, сльозливість, підвищену чутливість до невдач і критики. Діти з високим рівнем тривожності часто відчувають надмірне хвилювання навіть у звичайних ситуаціях, униканням різних ситуацій, що викликають тривогу. Такі діти можуть проявляти перфекціонізм, оскільки бояться зробити помилку, що ще більше підвищує їхній рівень тривожності. Фізичні прояви включають часті соматичні скарги, такі як головний біль, біль у животі, нудота, проблеми зі сном. Когнітивні прояви включають постійні негативні думки про себе та свої здібності, труднощі з концентрацією уваги. Соціальні прояви характеризуються значними труднощами у взаємодії з однолітками, сором'язливістю, униканням соціальних контактів. Високий рівень тривожності значно впливає на загальний розвиток дитини, її навчання та соціальні взаємодії.

Чинником прояву тривожності дитини було визначено стиль виховання в родині. В ході дослідження ми обстежили матерів стосовно стилів сімейного виховання. Результати діагностики показали, що для більшості досліджуваних (37,5%) характерний демократичний стиль виховання ($M=25,03$ балів). Демократичний стиль виховання поєднує контроль і свободу, де батьки встановлюють чіткі правила, але підтримують відкриту комунікацію та повагу до думок

дитини. Вони залучають дітей до обговорення сімейних питань, що розвиває відповідальність і самостійність. Дисципліна спрямована на навчання, а не покарання, пояснюючи правила і наслідки їх порушення. Такий підхід розвиває у дітей високу самооцінку, соціальні навички і критичне мислення. Діти, виховані в демократичному стилі, демонструють успішність, емоційну стабільність та хороші стосунки з іншими.

Значній кількості батьків властивий авторитарний стиль виховання (33,33%). Авторитарний стиль виховання характеризується високим контролем і низькою підтримкою. Батьки встановлюють суворі правила, вимагають беззаперечного підкорення і часто використовують покарання. Діти рідко залучаються до обговорення рішень, а емоційний зв'язок з батьками слабкий, оскільки їхні думки і потреби не враховуються. Це може призводити до низької самооцінки, страху перед невдачами, залежності від схвалення та труднощів у соціальній взаємодії. Діти можуть проявляти тривожність, агресію або пасивність, що негативно впливає на їхній розвиток, незважаючи на дисциплінованість.

Встановлено, що 29,17% матерів виявляють ліберальний стиль виховання. Ліберальний стиль виховання характеризується низьким контролем і залученістю батьків, які встановлюють мало правил або не встановлюють їх взагалі, надаючи дітям значну свободу без належної підтримки. Батьки часто не приділяють достатньої уваги потребам і почуттям дітей, залишаючи їх фактично на самовиховання. Це може призводити до низької самооцінки, невпевненості та проблем із соціальною адаптацією. Відсутність меж і дисципліни викликає поведінкові труднощі, такі як імпульсивність і уникнення відповідальності, а також проблеми в навчанні та соціальних взаємодіях.

З метою перевірки припущення про те, що стиль виховання є чинником прояву тривожності дитини, було здійснено кореляційний аналіз за К. Пірсоном. За даними кореляційного аналізу було встановлено, що змінна «рівень тривожності дитини» має значущі кореляції зі змінними:

– «демократичний стиль» ($r=-0,652$; $p\leq 0,01$). Зворотна кореляція між демократичним стилем виховання і тривожністю дитини пояснюється тим, що демократичний стиль створює сприятливі умови для емоційного та психологічного розвитку дитини. Він забезпечує підтримку, безпеку, участь у прийнятті рішень, чіткі правила і позитивне підкріплення, що все разом сприяє зниженню рівня тривожності у дітей.

– «авторитарний стиль» ($r=0,547$; $p\leq 0,01$). Пряма кореляція між авторитарним стилем виховання і тривожністю дитини пояснюється тим, що авторитарний стиль створює несприятливі умови для емоційного та психологічного розвитку дитини. Жорсткі правила, високі вимоги, низький рівень емоційної підтримки і суворі покарання сприяють формуванню невпевненості, страху, низької самооцінки і нездатності ефективно справлятися зі стресом, що разом призводить до підвищення рівня тривожності у дітей.

– «ліберальний стиль» ($r=0,581$; $p\leq 0,01$). Пряма кореляція між ліберальним (індиферентним) стилем виховання і тривожністю дитини пояснюється тим, що цей стиль створює несприятливі умови для емоційного та психологічного розвитку дитини. Відсутність чітких правил, низький рівень контролю та емоційної підтримки сприяють формуванню почуття невизначеності, нестабільності, низької самооцінки і труднощів у саморегуляції, що разом призводить до підвищення рівня тривожності у дітей.

Отже, кореляційний аналіз підтвердив припущення про те, що стиль виховання є чинником тривожності дитини.

Чинником прояву тривожності дитини в родинному просторі ми також визнали тип батьківського ставлення. Відповідно до отриманих результатів, в досліджуваних батьків такий тип ставлення до дитини, як прийняття, проявляється на середньому рівні. Середній бал за цією шкалою – $M=22,01$ балів (з 33 максимальних) вказує на переважно позитивне ставлення до дитини, повагу і визнання її індивідуальності, інтересів.

Тип батьківського «відкидання» проявляється в досліджуваних на низькому рівні (6,32 балів з 33 можливих). Відкидання вказує на негативні почуття в бік дитини, невіра в її здібності, нехтування нею.

Бали в межах середнього рівня зафіксовано за шкалою «кооперація» ($M=6,29$ балів з 8 максимальних). Такі батьки досить високо оцінюють здібності дитини, спілкуються на рівних з нею, заохочують її самостійність.

В значній кількості респондентів присутній такий стиль виховання, як симбіоз ($M=6,88$ балів з 7 можливих). Симбіоз переживається батьками (частіше матерями) як злиття з дитиною, як прагнення задовольнити всі її потреби, відгородити дитину від труднощів життя.

На високому рівні в респондентів проявляється тип батьківського ставлення «авторитарна гіперсоціалізація» ($M=6,4$ балів з 7 максимальних). Такі батьки можуть виявляти надмірну авторитарність (беззастережний послух, суворі дисциплінарні рамки) стосовно дитини.

Прояв типу батьківського ставлення «маленький невдаха» зафіксований на низькому рівні ($M=1,75$ балів з 8 можливих). Зазвичай такі дорослі ігнорують інтереси та захоплення дитини, вважаючи її нетямущою, невдахою тощо.

Отже, за даними діагностики, на високому рівні в батьків виражені такі стилі батьківського ставлення, як: кооперація, симбіоз, авторитарна гіперсоціалізація. На середньому рівні (з тенденцією до високого) проявляється прийняття. На низькому рівні знаходяться відкидання та маленький невдаха.

За результатами кореляційного аналізу було встановлено, що змінна «рівень тривожності дитини» має кореляції зі змінними:

– «прийняття» ($r=-0,583$; $p\leq 0,01$). Зворотна кореляція між шкалою «прийняття» і тривожністю дитини пояснюється тим, що прийняття створює сприятливі умови для емоційного та психологічного розвитку дитини. Безумовна любов, емоційна підтримка, позитивне підкріплення і створення безпечного середовища сприяють зниженню тривожності, підвищенню самооцінки, розвитку навичок саморегуляції і ефективного вирішення проблем, що разом забезпечує зниження рівня тривожності у дітей.

– «відкидання» ($r=0,729$; $p\leq 0,01$). Це означає, що відсутність емоційної підтримки, постійна критика, негативні порівняння, емоційна нестабільність і соціальна ізоляція сприяють формуванню почуття емоційної небезпеки, низької самооцінки, постійного стресу і страху, що разом призводить до підвищення рівня тривожності у дітей.

– «авторитарна гіперсоціалізація» ($r=0,487$; $p\leq 0,01$). Тобто, високий рівень контролю, низький рівень емоційної підтримки, навчання уникати конфліктів та негативний вплив на соціальну адаптацію сприяють формуванню почуття страху, низької самооцінки, уникнення конфліктів та соціальної відчуженості, що разом призводить до підвищення рівня тривожності.

– «маленький невдаха» ($r=0,731$; $p\leq 0,01$). Пряма кореляція пояснюється тим, що відчуття невизнання, ігнорування інтересів дитини можуть призводити до підвищеної тривожності у дитини.

Отже, кореляційний аналіз підтвердив припущення про те, що тип батьківського ставлення може виступати чинником прояву тривожності дитини в родинному просторі.

Також в якості чинника прояву тривожності дитини в родинному просторі визначено сімейну тривогу. Під «сімейною тривоگو» розуміються стани, що характеризуються слабким усвідомленням і нечіткою локалізацією тривоги в одного або кількох членів сім'ї.

За шкалою «почуття тривоги» тривожність (сімейна тривожність члена сім'ї) числовий показник становить 5,03 бали, що вказує на наявність сімейної тривожності в досліджуваного члена сім'ї. Показник вказує на те, що респондент відчуває значний рівень відповідальності за благополуччя сім'ї, часто вважаючи, що від його/її зусиль залежить стан справ у родині. Це може включати фінансове забезпечення, емоційну підтримку або організацію сімейного

побуту. Особи з високим рівнем сімейної тривожності часто відчують стрес, переживають за майбутнє та прагнуть контролювати різні аспекти сімейного життя. Постійний стрес і відповідальність можуть викликати конфлікти, непорозуміння та зниження рівня підтримки між членами родини.

За шкалою «нервово-психічна напруга» показник складає 5,21 балів, що вказує на наявність сімейної напруженості. Тобто, досліджуваному властиво відчуття, що виконання сімейних обов'язків є непосильним завданням для нього/неї. Надмірна нервово-психічна напруга є одним з основних психотравмувальних переживань. Сім'я бере участь у формуванні цієї напруги її члена декількома способами: створюючи для індивіда ситуацію постійного психологічного тиску, важкого чи навіть безвихідного становища; створюючи перешкоди для прояву членами сім'ї певних, надзвичайно важливих їм, почуттів, задоволення важливих потреб; створюючи чи підтримуючи конфлікт в індивіда.

За шкалою «стан провини» показник становить 3,76 балів, що вказує на незначний рівень прояву цієї складової. Стан провини, особливо в контексті сімейної тривожності, є складним емоційним феноменом, що характеризується неадекватним відчуттям індивідом відповідальності за всі негативні події, які трапляються в родині. Це почуття може мати значний вплив на психічне здоров'я та міжособистісні стосунки.

Загальний показник сімейної тривожності складає 14 балів, що вказує на рівень її прояву вищий за середній. Такий рівень прояву сімейної тривожності характеризується помітним і стійким впливом на емоційний, психологічний та соціальний стан індивіда. У такому стані особа може відчувати значний стрес і постійне відчуття відповідальності за все, що відбувається в сім'ї, що негативно впливає на її загальне самопочуття і якість життя.

Кореляційний аналіз дозволив виявити значущі зв'язки між змінною «рівень тривожності дитини» та такими змінними:

– «почуття тривоги» ($r=0,705$; $p \leq 0,01$). Пряма кореляція пояснюється тим, що емоційний стан матері може впливати на емоційний клімат у сім'ї та передаватися дітям через спільний досвід та взаємодію.

– «нервово-психічна напруга» ($r=0,653$; $p \leq 0,01$). Отже, негативний емоційний клімат та конфлікти в родині можуть створювати стресові умови для розвитку дитини. Постійна напруга в сімейному середовищі породжує в дітей відчуття небезпеки, невизначеності та невпевненості, що сприяє зростанню рівня тривожності. Негативні емоції та конфлікти можуть також передаватися дітям як прийнятний спосіб взаємодії, що підвищує їхню тривожність та навчає їх реагувати на стрес відповідним чином.

Зазначене підтверджує припущення про те, що сімейна тривога є чинником прояву тривожності дитини.

Отже, за результатами кореляційного аналізу припущення про те, що прояв тривожності дитини в родинному просторі зумовлюється комплексом психологічних чинників (стиль виховання, тип батьківського ставлення, тривожність в родині), було підтверджено.

Висновки

В статті представлено результати емпіричного дослідження психологічних чинників прояву тривожності дитини в родинному просторі. В досліджуваних дітей молодшого шкільного віку діагностовано значний рівень тривожності. Основні характеристики такого рівня тривожності включають: емоційні прояви, такі як підвищена нервозність, часто без видимої причини, страхи та фобії, надмірні або непропорційні ситуації, сльозливість і плаксивість, чутливість до невдач та критики. Встановлено, що для більшості досліджуваних батьків (матерів) характерний демократичний стиль виховання, який характеризується балансом між контролем і свободою, де батьки встановлюють чіткі правила та очікування, але при цьому підтримують відкриту комунікацію, розуміння і повагу до думок та почуттів дитини. За даними діагностики, на

високому рівні в батьків виражені такі стилі батьківського ставлення, як: кооперація, симбіоз, авторитарна гіперсоціалізація. На середньому рівні (з тенденцією до високого) проявляється прийняття. На низькому рівні знаходяться відкидання та маленький невдаха. Загальний показник сімейної тривожності характеризується значним рівнем прояву, тобто досліджувані батьки відчують значний рівень відповідальності за благополуччя сім'ї, часто вважаючи, що від їхніх зусиль залежить стан справ у родині. За результатами кореляційного аналізу припущення про те, що прояв тривожності дитини в родинному просторі зумовлюється комплексом психологічних чинників (стиль виховання, тип батьківського ставлення, тривожність в родині), було підтверджено.

Перспективним напрямом розвитку наукової проблематики вважаємо розробку та апробацію програми з оптимізації тривожності дитини в родинному просторі.

Література:

1. Горні К. Невротична особистість нашого часу (The Neurotic Personality of our Time), 1937. / пер. з англ. Philosophical arkiv, Nyköping (Sweden), 2016. 186 с.
2. Гуд Г. Психологічні особливості негативних переживань у молодших школярів: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Ін-т пед. освіти і освіти дорослих ун-т ім. І. Я. Зязюна. Київ, 2021. 286 с.
3. Емоційний розвиток дитини. Збірник психол. тестів, програми тренінгу емоційної зрілості, тренув. вправи для дітей дошк., мол. шкіл. та підл. віку / упоряд. С. Максименко та ін. К. : СПДФО О.П. Главняк : Мікрос. СВС, 2004. 111 с.
4. Коробка О. Діагностика та лікування тривожних розладів у дітей і підлітків. *НейроNEWS*. 2020. № 9. С. 48–54.
5. Макух О. І. Особливості межових психічних станів молодших школярів у процесі навчальної діяльності : автореф. дис. ... канд. психол. наук; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2009. 20 с.
6. Мушкевич М. І., Федоренко Р. П., Магдисюк Л. І., Дучимінська Т. І. Психологія молодшої сім'ї : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. 235 с.
7. Олійник М. І., Романова Н. Г. Програма корекції та профілактики тривожності у дітей дошкільного віку. *Психолого-педагогічний практикум : методичний посібник*. Київ : Дірект Лайн, 2024. Ч. 5. С. 93–104.
8. Складенко О. М. Тривожність молодших школярів як одна з детермінант шкільних страхів у молодшому шкільному віці. *Актуальні проблеми психології*. Том І. Соціальна психологія. Організаційна психологія. Економічна психологія. К. : Міленіум, 2004. Вип. 13. С. 88–91.
9. Ставицька С. О. Психолого-педагогічні умови подолання особистісної тривожності у дітей молодшого шкільного віку: автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ, 1999. 14 с.
10. Сургунд Н., Баля В. Вплив тривоги та тривожності на емоційний стан школяра. *Psychology Travelogs*, №1, 2023. Р. 156–165.
11. Томчук С. М., Томчук М. І. Психологія тривоги, страху та агресії особистості в освітньому процесі : монографія. Вінниця: КВНЗ «ВАНО», 2018. 200 с.
12. Хом'як А. О. Соціально-психологічні чинники шкільної тривожності молодших школярів. *Андрогогічний вісник*. Житомир : Вид. ЖДУ ім. І. Франка, 2019. №10. С. 158–164.
13. Шевченко Н.Ф., Тищенко К.В. Дослідження впливу типу сімейного виховання на прояви агресивності у дітей дошкільного віку. *Scientific collection «interconf»* : (38) : with the Proceedings of the 1 International Scientific and Practical Conference «Science, Education, Innovation: Topical Issues and Modern Aspects», Tallinn, Estonia, December 16–18, 2020. Tallinn, Estonia : Uhingu Teadus juhatus, 2020. С. 510–519.
14. May R. The Meaning of Anxiety. N.Y. : Pocket Books, 1977.
15. Spielberger C. D. Theory and research on anxiety. *Anxiety and behavior*. New York Academic press. 1966.